Виймаючи із скриньки конверт, я спочатку не звернув уваги на почерк і на те, що немає зворотної адреси. Відчинивши двері, кинув його на журнальний столик і заходився готувати каву. Голова моя була начинена уривками доповідей про нові археологічні знахідки, про радіоізотопні методи аналізу віку кісток та ще багато чим, почутим на республіканській конференції археологів. Про той синій конверт я згадав тільки тоді, коли вже сів до столу. Без поспіху розпечатав — і тут мене ніби струмом шарпнуло. Ще до кінця не усвідомлюючи, що сталось, я заходився гарячково читати.

"Дорогий мій внуче, Василю!

Не певен, чи дійде до тебе цей лист, бо пишу дуже здалеку. Ти навіть не уявляєш, як далеко зараз твій дід Карпо, Як би хотілося глянути на вас із Галею, але наперед знаючи, що найближчим часом це неможливо, розповім про себе. Я працюю бульдозеристом. Тут дуже жарко — температура сягав 280°С, але ми терпимо, бо робимо все це для вас. Знаю, знаю... Ти зараз думаєш: не може старий, щоб не гупнути себе в груди. Та повір, ми тут справді не сидимо склавши руки. Пам’ятаєш діда Спиридона? Який був неповороткий, а зараз працює, як ударник. Отак, дорогий мій, ми не "старі гальма", як ти інколи полюбляв висловлюватись".

Я перегорнув аркуш, сподіваючись на продовження, але на другому боці було пусто. Дивуванню моєму не було меж, адже дід Карпо вмер два роки тому, на вісімдесят шостому році життя — завзятий дід Карпо! Я любив старого, бо він був мені і за батька, і за матір. Любив, але й частенько кпинив його, коли він починав надто вихвалятись.

Та я був збитий з пантелику лише на якусь мить. Витівка старого через два роки по смерті надала мені бадьорого настрою і вовчого апетиту — попутно з кавою я умолов двісті грамів буковинської ковбаси і чималий шмат хліба.

Мені все було ясно. Старий, відчуваючи, що йому недовго вже топтати рясту, написав цього листа і віддав комусь із своїх молодших приятелів, аби той по його смерті відправив листа мені. "Ах ти ж, старий хвальку, — сумно подумав я, розглядаючи штемпель на конверті. — Все одно докопаюся, хто цей лист кинув. Ясно було одне — людина живе в нашому місті, про що свідчив єдиний штемпель. Хто б то міг бути? — міркував я. — Хто ж іще? Козленко!" — підказав внутрішній голос.

Цей Козленко — заслужений артист республіки, найчастіше грає комедійні ролі. Дід Карпо часто чекав його за лаштунками, і вони після спектаклю прямували до міського парку.

Раптом мене різонула думка. У листі згадується дід Спиридон. Адже той помер рік тому. Не міг же мій старий передбачити, пишучи цього листа, що через рік після його смерті помре і Спиридон.

"А йому цього й не треба було знати, — знову озвався внутрішній голос. — Спиридон був на три роки старший від діда Карпа і вже дихав на ладан. Тільки випадково Спиридон не помер раніше мого старого". Отже, дід Карпо попрохав Козленка, щоб той вкинув листа по смерті Спиридона.

По якомусь часі, грюкнувши дверцятами таксі, я заходив у будинок, де на восьмому поверсі жили Козленки. Відчинив сам Кость Миколайович.

— А, це ти, Василю! Заходь! Ну, про що там говорять предки? — запитав він, маючи на увазі мою професію археолога.

Я подав листа від діда, ні на мить не спускаючи з нього очей. Поки він читав, на його обличчі тліла тепла посмішка. Козленко був щирим приятелем мого діда, незважаючи на те, що різниця в віці складала сорок років. Та й усі приятелі діда були вдвічі, а то й утричі молодшими, либонь тому, що самого його аж нітрохи не зігнув отой лантух вагою у

вісімдесят шість років. Бувало дивишся в спину — стрункий чолов’яга, десь за тридцять. А заговори-но з ним! Вицвілі очі враз синішають, брови сизим розкриллям шугають угору, так і чекай іронії або кпину. Тільки волосся білим холодом виблискує.

Кость Миколайович підвів голову:

— Знайшов старого листа від Карпа Левковича?

— Не так щоб уже й старий, — сказав я, ледь посміхаючись. Я тепер ладен заприсягнутися, що це не Козленкова робота. — Подивіться на штемпель.

Той глянув на число, на почерк.

— Нічого не розумію, — на його обличчі з’явилося аж ніяк не сценічне дивування. — Чи не з того світу цей лист?

Я тільки стенув плечима, мовляв: біс його втямить.

Та за якусь мить він зайшовся сміхом.

— От так устругнув Карно Левкович! Через два роки по смерті нагадав про себе. Цікаво, кому він доручив кинути цього листа?

Прийшовши додому, я озброївся потужною лупою і почав порівнювати почерки на свіжому листі і на листі, який дід Карно прислав із Криму незадовго до своєї смерті. Сумніву не могло бути — писала та ж сама рука. Отже лист відправив хтось із дідових друзів. Іншого варіанту я не бачив. Але чому старий вигадав оті 280°С? Хвилинку! В молоді роки він працював на коксохімічному заводі в смолоперегонному цеху. Таку температуру мусить мати кипляча смола. Де тут його книжка? Ага, ось довідник коксохіміка. Я швидко гортав сторінки. Так воно й є! Це температура кипіння кам’яновугільної смоли. Отже, дід Карпо цими

280°С хотів сказати, що він у пеклі. "Тепер Еней забрався в пекло, попав на зовсім інший світ..."

Перед тим як лягти спати, я дістав альбом і почав розглядати велику кольорову фотокартку, зроблену на похороні діда Карпа. Ось він лежить у труні заклечаний живими квітами. Худорляве загострене лице, пелехаті брови, на високому чолі жодної зморшки; права рука на животі, шульга-протез по солдатському витягнута. Старий втратив ліву руку під час однієї невдалої експедиції на Ельбрус і останнім часом носив протез, який на вигляд мало чим різнився від живої руки, а приводився в рух за допомогою біострумів. Навіть більше того, коли треба було виконати важку роботу, дід брав у кишеню підсилювач, і тоді сила шульги-протеза подесятерялась. Я пам’ятаю випадок, коли дід, працюючи на дачі, не розрахувавши сили, розчавив держак від граблів. Деревина під пальцями розсипалась, немов поїдена шашелем.

Дивно... Дивлячись на мертвого діда, на скорботні обличчя рідних і друзів мого старого, я вже не відчував горя. "Старий дотепнику!" — подумав я про останній дідів вибрик і почав розбирати ліжко. Годинник на стіні бемкнув, нагадавши, що вже північ.

Перед тим як лягти спати, я підійшов до люстра, потягнувся. Суглоби на худих руках похрускували. В зеленкуватих очах того худорляги, що дивився на мене з люстра, борсалася непевність. Та й весь його вигляд в розтягнутій майці і довгих трусах був якийсь недолугий.

"І все ж цікаво знати, хто вкинув листа..." — думав я, засинаючи.

Наступного дня вранці, прибираючи зі столу, я звернув увагу на те, що лист із "Пекла", як охрестив його подумки, написано на свіжому білому папері яскравою пастою. Кримський же лист пожовк, ніби довго лежав на сонці. А різниця в часі між написанням обох листів мала бути незначною. Не завдаючи собі з цього відкриття великого клопоту, я

всунув обидва листи до кишені і по якомусь часі вже був на конференції. Свою доповідь про розкопки в Чуфут-Кале я зробив позавчора і зараз примостився в кінці зали, слухаючи, що говорять інші.

— Колего, — нахилився я до антрополога Ванжі, який саме проглядав збірник тез конференції, — чи існують зараз методи, за допомогою яких можна установити, коли було написано текст?

— Авжеж! — зрадів Ванжа, що є тема для розмови, бо те, про що доповідалось, його не цікавило. — Радіоізотопний метод. Онде у восьмому ряді сидить чоловік з білим комірцем, бачиш? Шия худа, як гілляка. Ото він цим займається. А що таке?

Я пояснив ситуацію і дав прочитати дідового листа.

В кав’ярні під час перерви ми підійшли до столика того худорляги, замовили кави з рогаликом.

— Шановний колего, — звернувся Ванжа до нього. — Ось тут, у тезах, пишеться про радіоізотопний метод, е-е... де ж воно, — гортав сторінки Ванжа, — автором якого буцімто є ви...

Чоловік мав сухе вилицювате обличчя з тонким хижим носом і глибокими карими очима.

— Не автором, а вдосконалювачем існуючого... Зайдемо до мене в лабораторію, і я вам усе поясню. Незважаючи на складність апаратури, сам метод надзвичайно простий.

По часі ми втрьох уже піднімалися сходами на поверх вище. Конференція проходила в інституті археології, де й працював цей чоловік.

Кожний кубічний сантиметр довгої, схожої на коридор, кімнати щільно заставлено апаратурою.

— Ось, — чоловік показав прилад, що нагадував електронний мікроскоп, — сюди закладається зразок письма...

— Ну, візьміть хоча б це, — подав йому Ванжа посмертний лист мого діда.

Той, розрівнявши, притис аркуш склом, зазирнув в окуляр. Потім став умикати безліч тумблерів, ручок і, нарешті, заглянувши знову в окуляр, сказав:

— Цього листа було написано два місяці, три дні, вісімнадцять годин... Е-е, на жаль, хвилини й секунди ми не можемо визначити.

— Цікаво, — сказав Ванжа. Йому дійсно було цікаво.

Чоловік, повертаючи листа Ванжі, здивовано глянув на мене:

— Ви не вірите?

— Чому ж, вірю. А ось оце коли було написано? — Я подав йому кримського листа діда. І поки він робив свою справу, подумки вирахував, що цього листа було написано два роки, п’ять місяців тому.

— Два роки, п’ять місяців, п’ятнадцять днів, двадцять годин, — сказав чоловік рівним голосом.

...Ми з Ванжою не пішли більше на конференцію, а примостилися за столиком у спорожнілому буфеті.

— Слухай, — сказав мій приятель, розливаючи каву в два келишки, — а може, старий і зовсім не вмирав? Скажімо, замовив у протезистів свою точну копію із пластика — зробити це не так уже й важко, — і підсунув її вам, сам же кудись гайнув...

— І працює зараз бульдозеристом при температурі 280°С, — прикро додав я.

Помовчали. Ванжа нерішуче сказав:

— Тут він міг помилково приписати зайвого нуля. Отже, тоді залишається 28°С. Влітку така температура і в нашому місті буває.

Мені нічого не залишалося, як послухатися Ванжі. Правда, я був абсолютно певен, що листа писав дід Карно. Але цей факт сприймав так, як сприймається науковцями безліч природних явищ, про які знають, але які ще не вміють пояснити.

* * *

Хоч мої плечі й обтягували лямки важкого рюкзака, я, мов пір’їна, вилетів на третій поверх. Біля дверей лежав вогкий килимок, отже Галя вдома. Відімкнувши двері, я ще з порога помітив, що навколо все блищить, з кухні чути запах свіжого борщу. Кинувши рюкзак біля порога, я зазирнув у обидві кімнати, але дружини не виявилось. "Мабуть, десь вийшла..."— подумав я.

Похлюпавшись у ванні та повечерявши, я захопив із журнального столика свіжий номер "Історичного журналу" і простягнувся з ним на канапі. Поволі розмірковуючи, я розгорнув журнал... І тут прямо мені на груди впав синій конверт. Аж стрепенувся, помітивши знайомий почерк. За півроку я встиг уже забути про ту дотепну витівку старого. Я читав:

"Дорогий мій внуче, Василю! Мало радості писати листа, на якого не матимеш відповіді. Передусім хочу тобі сповістити про одну неприємну новину. Дід Спиридон потрапив у аварію, і його тепер серед нас немає. Його місце зайняв лікар-невропатолог Чорненко. Може, ти його й знав — про нього часто писали. Зараз він працює на буровій. Його фах, як і фахи десятків інших, хто сюди потрапив, не має тут ніякого значення. Робота у нас небезпечна, і небезпека та підсилюється високою температурою (280°С), частими виверженнями вулканів та пиловими бурями.

Ну, хай вам щастить!

Вітай Галю.

P. S. Не намагайся розгадувати таємниці моїх листів. Найближчим часом тобі це не вдасться".

Цього разу мені було не до сміху. Професор Чорненко дійсно помер чотири місяці тому. В газеті "Медицина" писалося: "На шістдесят п’ятому році життя пішов від нас славетний лікар, доктор медичних наук, професор М. Д. Чорненко..." Не вмер, а пішов від нас. Хай дід Карно передбачив смерть Спиридона — старий мав вісімдесят вісім років, — але як він міг передбачити смерть професора Чорненка, якого ледь-ледь знав? Чи, може, там, у "пеклі", передплачують "Медицину"?

Я підхопився і по хвилі уже нишпорив по кишенях мого піджака, де були кримський лист і перший лист із "пекла". Розклавши листи на столі, одразу помітив, що всі вони починалися однаково: "Дорогий мій внуче, Василю!" Стуливши аркуші один до одного і співставивши всі три "Дорогий мій внуче, Василю!", я підніс усе те до лампочки нічника — літери співпадали, неначе всі три листи було віддруковано з якоїсь матриці. Потім заходився досліджувати літеру "а". Я віднаходив її на всіх трьох листах і, співставивши, підносив до нічника, її було написано однаково, байдуже, де я ту літеру помічав. Дослідивши "а", я перейшов до "б" і т. д. Висновок був один: усі літери абсолютно однакові, неначе

друковані на машинці з прописним шрифтом, до того ж з почерком мого діда. "Врешті, — подумав я, — дід Карно міг замовити у гравера шрифт свого почерку, а потім напаяти його на будь-яку друкарську машинку, яку й залишив у когось із своїх приятелів". Судячи з усього, листи писала або друкувала людина, яка була в курсі всіх наших із дідом суперечок.

Колись у обласній газеті був надрукований допис "Молоді науковці і старі гальма", де критикували одного професора з металургійного інституту, який буцімто гальмував розвиток своїх аспірантів, лекції читав з конспектів і не відповідав званню професора. Отож я, коли старий надто вже починав вихваляти себе і своє покоління, частенько підсовував йому той допис. Він реагував дуже бурхливо: обзивав мене і моїх приятелів вислюками, які прийшли на все готовеньке та ще й губу копилять.

Я знов почав копирсатися в пам’яті, намагаючись віднайти ту людину, котра могла б писати листи, але, крім Козленка, ні на кому так і не міг зупинитися, хоча наша з ним зустріч півроку тому переконала мене в зворотному. "Кость Миколайович — актор, — наполягав на своєму внутрішній голос. — Заслужений артист республіки! Скорчити лазаря йому нічого не варто". Отож, нашвидкуруч поголившись та одягнувши темно-сірий костюм, я по хвилі стояв уже в вагоні метро...

— А, Василю! — вигукнув Козленко. — Ходи, ходи дорогий! Дай-но я тебе, друже мій, розцілую!

З вітальні долинав гамір — там було повно гостей. Виявляється, Козленки відзначали срібне весілля.

Кость Миколайович відрекомендував мене гостям, не забувши додати, що я внук Карпа Левковича. Враз гості пожвавішали, почувши дідове ім’я. Я підсів до Люди — дочки Козленків. Ми перекинулися з нею кількома словами про її роботу — вона працювала медсестрою в дитячій

лікарні, — а потім вийшли до лоджії подихати свіжим повітрям. Люда мала шовковисте волосся. Завжди бліде личко зараз було розрум’яненим. Не знати й чому, я розповів їй усе. Не приховав і своєї підозри щодо причетності до цих подій її батька.

Люда перечитала дідові листи. На моє запитання про друкарську машинку відповіла:

— У нас ніколи не було друкарської машинки.

Вона висунула шухляду під телевізором і дістала папушу аркушів. То були переважно тексти ролей, які колись переписував Кость Миколайович. Люда сама почала порівнювати почерк на них з почерком на дідових листах із "пекла". Де там! Листи мого старого було написано за всіма правилами каліграфії. Козленкове ж письмо наводило на думку, що по ньому повзав рій вимащених чорнилом мух.

Якийсь час ми стояли мовчки, спершись на бильця балкона, милувалися вогнями міста на другому боці Дніпра, що нагадувало густо засіяне зорями небо. Хоч моя розповідь і здивувала Люду, проте вона вважала всі ті листи не дуже оригінальною витівкою діда Карпа. Я й сам так думав, але факти, про які писалося дідовою рукою, були абсолютно достовірні і це мене збивало з пантелику.

— Слухай, Василю, оцей професор. — Люда ніби читала мої думки. — Здається, недавно про нього друкували в "Медицині"...

— Не так уже й недавно, — заперечив я. — Місяців із чотири тому.

— Ні, ні, на днях. Стаття називалася "Заповіт професора Чорненка". Можливо, йдеться про якогось іншого професора?

Вона вийшла і по хвилі вернулася з підшивкою газет.

В одному з передостанніх номерів "Медицини" справді було вміщено заповіт, у якому покійний професор волів бути похованим у дворі медичного інституту. Що за дивина?

"...І навіщо старому піддавати мене тортурам?" — думав я, крокуючи від Козленків.

На це питання можна дати дві відповіді: знаючи мою вдачу, дід Карпо в такий спосіб сподівався тримати мене "в формі", аби я не ледащів; і друге — старий просто мстився за оті "старі гальма".

У квартирі без змін. Галина все ще не з’являлась. Я ввімкнув приймача.

"...Як повідомляють з автоматичної міжпланетної станції, — линуло з динаміка, — венеріанська атмосфера містить у собі 97 відсотків вуглекислого газу, 2 — азоту, 0,05 — води та незначні домішки закису вуглецю, кисню, соляної та плавикової кислоти. Температура 553° за Кельвіном. Сьогодні на Венеру прибув черговий вантаж з науковою апаратурою та кібернетичними машинами-дослідниками..."

Наступного дня на роботу не треба було поспішати, отож я, вийшовши вранці з двору, поволі простував вулицею. Першим, кого зустрів, був Геннадій, Спиридонів онук. Він ішов з чорним догом. Той мав зріст, либонь, до метра і нагадував пантеру.

— У тебе гарний пес, — сказав я, привітавшись.

— І розумний, — додав Геннадій.

Помітивши, що я не поспішаю, почав вихваляти вченість свого дога.

Ми зайшли до нього на квартиру. Геннадій на мить вийшов у сусідню кімнату і повернувся з великою шкатулкою. У ній дід Спиридон зберігав

свої папери. Зараз тут лежали пожовклі фотографії, що були мені знайомі ще з дитинства — я не раз проглядав їх, коли ми з дідом Карпом приходили в гості до його приятеля. Серед знімків кілька зовсім свіжих фотокарток: з похорону. Спиридон обкладений у труні квітами, навколо сумні обличчя родичів і знайомих. Я їх усіх знав, крім чоловіка середнього зросту, віком до сорока років. Він упав мені в око тому, що я його бачив на похоронах мого діда.

— Хто цей чоловік? — запитав я.

— Хто його зна...

Питання про те, чи отримує він листи від діда, ось-ось ладне було зірватися з язика, та я, усвідомивши його безглуздість, вчасно стримався. Ще подумає, що несповна розуму.

По дорозі до інституту муляв думку незнайомець, якого бачив на обох фотокартках.

...Кругле обличчя мого колеги вкривала золотава кримська засмага — ми разом були на розкопках. Поплескавши його по спині на знак вітання, я поклав перед ним останнього листа від діда. Він мовчки почав читати.

— Біс його втямить! — вигукнув по хвилі Ванжа. — Отой професор Чорненко був другом Карпа Левковича?

— Який там друг!..

Я розповів Ванжі про некролог у "Медицині".

— Ходімо зараз же в медичний інститут, — ухвалив він.

...В коридорі на кафедрі невропатології було виставлено стенд із працями професора Чорненка. Тут було все, починаючи з перших статей у наукових журналах аж до солідних монографій та їхніх закордонних перекладів.

— Так, — зауважив колега з сумом і заздрістю, — ця людина залишила по собі велику спадщину... В чому річ?! Що тебе бентежить? На тобі лиця немає! — вигукнув він.

Я відчув, що рука моя тремтить, коли показував на стенді фотокартку з похоронами професора Чорненка, на якій було знято того чоловіка з "неживим" обличчям. Тільки цього разу на його лиці проступала ледь вловима посмішка, ніби він посміхався на догоду фотографові.

— Що ж тут дивного? — посміхнувся Ванжа. — Цей чоловік міг знати всіх трьох.

Коли ми виходили з інституту, Ванжа смикнув мене за руку.

— Глянь.

Біля самих дверей виблискувало свіжими фарбами оголошення. Громадські організації інституту сповіщали, що перенесення праху професора Чорненка відбудеться завтра, 28 травня.

— Стривай! — раптом вигукнув колега. — Це він писав листи з "пекла"! Отой, на фотокартці. Перший лист з’явився по смерті Карпа Левковича і діда Спиридона. Цей чоловік присутній на їхніх похоронах. Другий лист ти отримуєш по смерті професора. Він знову тут як тут. Е-е-е, колего, тут пахне містикою.

Домовившись про зустріч завтра вранці в медичному інституті, ми розпрощались. У колеги був заклопотаний вигляд.

Була дев’ята ранку, коли я приїхав до медичного інституту, тобто на годину раніше умовленого часу. У дворі вже викопали могилу, віддалік на невеликому п’єдесталі біліло мармурове погруддя професора Чорненка. Увагу привертало велике, непропорційне до худорлявого обличчя, чоло.

Щоб змарнувати час, подався в інститутський музей, двері якого знаходилися поряд із вхідними дверима до головного корпусу. О! Я не пошкодував, що зайшов. Тут у відділі протезування висіли портрети відомих учених, що працювали в галузі створення штучного серця. Стояли також усі моделі апаратів штучного кровообігу — від ІСЛ-2 та ПАК-3,5 аж до новітніших пристроїв для реанімації. Та не це захоплювало — штучне серце давно не новина, добрий відсоток людей живе із штучними серцями. Цікаво було простежити, з чого все починалося. Смішно навіть подумати, що колись викликало сенсацію те, що професор Кулябко змусив битися серце через тридцять хвилин по смерті, пропускаючи через його коронарні судини кров...

Я й незчувся, як велика стрілка годинника опинилася на десятій.

На вулиці, біля хідника, стояв ЗАЗ Ванжі. Сам він оглядав пам’ятник професорові Чорненку. Обабіч могили походжали якісь люди. Помітивши мене, антрополог дав знати, аби я до нього не підходив. Між тим у дворі збирався чималий гурт людей. Під’їхав катафалк, і з нього вийшло десять літніх чоловіків, які привезли червону труну. Мовчки пройшовши крізь натовп, вони опустили професорів прах у могилу і діловито, без поспіху почали загортати. Натовп у дворі інституту все зростав. Прийшли студенти. Коли було насипано могилу і встановлено пам’ятник, з промовою виступив ректор. Я не чув, що він говорив, бо стояв осторонь, та промова, либонь, була тепла і щира, про що свідчили обличчя тих, хто був поряд з пам’ятником.

Думку Ванжі про сенс зустрічі на церемонії перенесення праху я збагнув тільки тоді, коли помітив того, кого я бачив на фотокартках. Він, виявляється, був у числі десятьох, що приїхали катафалком. Його не

можна було розпізнати, коли він ніс труну, загортав могилу та ставив пам’ятник. Я помітив його тільки після промови, коли біля пам’ятника з’явився фоторепортер. О! Наш знайомий виступав у звичній для нього ролі. Він стояв усе в тій же позі до фотокамери, і коли я проштовхався ближче і розгледів його лице, воно здавалося мені схожим на лице манекена.

Я протиснувся крізь гущу людей. Той, у коричневому костюмі, втупився в мене порожніми очима, від чого з’явилося таке відчуття, ніби мене розглядають під мікроскопом. Я ладен був заприсягтися, що ця людина мене впізнала, адже ми бачилися на похороні діда Карпа.

Юрба почала рідшати, і згодом ті десятеро попрямували до інституту. Я встиг запитати у якогось студента:

— Хто оті десятеро, що з ректором?

— Дев’ятеро з них — члени вченої ради і завідуючі кафедрами, а десятий, отой у коричневому костюмі, мабуть, представник із міністерства...

Ректор і десять його супутників зникли за інститутськими дверима.

Ванжа назирці подався за ними.

Хвилин через десять колега вискочив на подвір’я. На його обличчі була повна розгубленість.

— Зник! — просичав мені в саме вухо. — А все ти винен. Хто тебе просив пхатися до пам’ятника?!

Мені нічого було відказати, і я мовчки поплентався до машини.

Ванжа вправно лавірував серед густого потоку автомобілів. Нарешті зупинив машину біля мого будинку.

— Зайдемо, вип’ємо по філіжанці кави, — запропонував я.

— Ні, поїду. Зараз не до кави...

Йшла третя година дня. Я почував себе стомленим. Одягнувши піжаму, випростався на килимку у "мертвій позі". Цю терапію я успадкував від діда Карпа, правда, лише одну вправу — шавасану. По кількох хвилинах повного розслаблення почав малювати в уяві зеленаве море, але натомість у пам’яті спливли місця розкопок у Чуфут-Кале. Потім спливли спогади зовсім іншого плану. Біля столу сидить дід Карпо, щось пише. У зубах тліє люлька. Довгасте лице бліде й заклопотане.

"Як ти гадаєш, Василю, чи можливий на земній кулі демографічний вибух?" — звертається він скоріше до самого себе, ніж до мене. І тут від йогівського розслаблення не залишилося й сліду. Я підскочив, як на пружині. Дід же писав лівою рукою, тобто протезом на біострумах! Я схопив бібліотечну драбинку і кинувся до антресолей, де лежав дідів архів. Ба! Та у старого ж зовсім інший почерк — неначе курка лапою дряпала. Каліграфічність у нього з’явилася відтоді, коли почав писати протезом. Стоп! Такі протези виготовляються серійно і, мабуть, всі вони пишуть однаково. Отже, листи буцімто від старого могла писати людина, яка мала штучну руку. І це мусить бути отой, у коричневому костюмі — сьогодні він загортав могилу Черненка, як бульдозер. Задачу розв’язано, і допомогла "мертва поза". Я поскладав на місце дідів архів, з полегшенням відчув, що знайшов останню ланку в складному ребусі. Хай Ванжа ганяється за тим чоловіком, коли має бажання.

Задзвонив телефон. Хто б це міг бути?

— Слухаю. Добрий день... Так. Ви правильно назвали моє прізвище...

Голос на другому кінці:

— Вам вітання від діда Карпа. Цього разу він не зміг написати, як завжди, і велів усно передати поздоровлення з річницею одруження. Отже, вам і вашій дружині — найкращі побажання відсвяткувати через сорок сім років золоте весілля! На все добре...

— Слухайте, не кладіть трубки! Ваші безглузді витівки не варті затертого мідяка! Бувайте. — Я спересердя мало не розбив трубки.

"Що, вирішив змінити тактику? — думав я. — Чи, може, протез у ремонт віддав, а тут саме день нашого одруження".

Знову дзвінок.

— Слухаю... Ванжа?! Де ти його бачив? На автозаправці? Скажи, хвилин п’ять тому він не підходив до телефону-автомата? Навіть із машини, кажеш, не виходив. Уже десять хвилин стоїть у черзі до колонки?

Колега схвильований — це чути з голосу. Ще б пак! Усе так чудово клеїлось і раптом — Шкереберть. Виходить, листи писав не той, що на фотокартці. Навіщо тоді його так вистежувати?

— Навіщо, Ванжо? Нехай собі їде. Що? Зробити тобі послугу? Ну, звісно ж, приїзди. Тільки повозиш потім мене по магазинах. Треба подарунок дружині вибрати... Гаразд, візьму й бінокля.

Автозаправочна станція була неподалік від нашого будинку, і через п’ять хвилин я почув унизу сигнал "Запорожця".

— Швидше, швидше! — квапив Ванжа. — Бо його і слід прохолоне.

Коли ми під’їхали до заправки, машина любителя фотографуватися на похоронах щойно рушила. То був вишневий "Москвич" останньої моделі.

— Бач, запізнись ми на п’ять секунд, і наздоганяй тепер вітра в полі. — Ванжа повів авто слідом. — Не спускай з нього очей. Це добре, що в нас бінокль. Ми його бачитимемо, а він нас ні. Мені треба знати, де він живе або працює...

— Не людина, а арифмометр! — лаявся Ванжа. — їздить так, ніби ті знаки сам розставляв. Хоч би тобі де перебільшив швидкість.

Та ось минули передміську розвилку, і "Москвич", опинившись на трасі Київ — Сімферополь, зірвався й почав набирати шаленої швидкості. На нашому спідометрі червона стрілка торкалася числа 140, але переслідуваний дедалі відривався і скоро перетворився на цяточку. Лише в бінокль можна було розгледіти, що то автомобіль.

Ми їхали вже більше години, а чоловік і не думав зупинятись. Збавляв швидкість тільки тоді, коли того вимагали знаки. Мене турбувало питання, яке так само непокоїло і Ванжу. Що об’єднує трьох померлих?.. Стривай! Хвороба! Дід Карно і Спиридон померли від раку, професор Чорненко, як запевняє Ванжа, — теж. Отже, всі вони були невиліковно хворі.

— Візьми в шухляді атлас і проглянь усі майбутні розвилки, щоб, коли він зникне з очей, знати, куди чкурнув, — озвався Ванжа.

Але чоловік нікуди не думав повертати. Його машина вже давно минула Чонгар і зараз котила околицями Сімферополя в напрямку Бахчисарая. Ванжа затято мовчав, як людина, котра усвідомила, що робить дурницю, але не могла вже зупинитись.

Раптом вишневий "Москвич" зупинився біля автобусної зупинки, і в нього сіло двоє. Скидалося, що вони давно на нього чекали, бо повскакували майже на ходу.

Автомобіль, проїхавши Бахчисарай, тепер рухався шосейною над річкою Кача, минув Тепе-Кермен, Кудрино, Верхоріччя і десь перед горою Роман-Кош раптом зник. А сонце вже підкочувалося до плата Бабуган-Яйли. Ще півгодини — і з гір чорним шумовинням сповзе ніч.

— Стоп! Він щез! — крикнув я люто, бо відчував голод і досаду.

Ванжа різко натис на гальма, ми повискакували з авто. Від довгого сидіння затерпли ноги. Колега вихопив у мене бінокль, почав обнишпорювати поглядом дорогу, ліс у передгір’ї.

— Он, бачиш? Перед розколиною дорога роздвоїлась? — сказав Ванжа, простягаючи бінокль. — Він звернув туди.

Справді, біля перехрестя, куди ми під’їхали, виднівся слід від шин, які сповзали з шосейки на кам’янисту стрімку дорогу, що зміїлася в розколині. Внизу було тихо й волого; спрацьовані гази від машини стелилися сизими клаптями. Ванжа, недовго думаючи, повернув кермо. "Запорожець" посунувся юзом униз, мало не перекинувся. По хвилі ми під’їхали до розколини, перед якою стояв знак "в’їзд заборонено", а під ним табличка з написом: "В’їзд і вхід суворо заборонено! Небезпечна зона!"

— Що?! — В тому окрику колеги було здивування і злість. — Сюди нам не в’їхати!

— Чому? Він же в’їхав. Он спрацьовані гази ще не розвіялись. Чи, може, ота табличка тебе лякає?

— Не в’їхати, кажу тобі. Габарити не дозволять. Наше авто сантиметрів на п’ять ширше за отвір у розколині. Він проскочив, бо "Москвич" вужчий. Гарантую, обдер боки.

Залишивши машину, ми побігли по дну розколини. Я хоч і вищий від Ванжі на півголови, проте ледь за ним устигав. Розколина чимдалі ставала глибшою, а дорога крутішою.

Наштовхнулись на звичайні ґратчасті ворота. А слід на гравії та випускні гази вели далі, ніби й не було тієї перепони.

— Лізьмо! — Ванжа першим видряпався на ворота і сплигнув по той бік.

Тим часом у проваллі стало темно. Ванжа, правда, завбачливо прихопив ліхтарик. Ми бігли за запахом випускних газів, як двоє гончаків по сліду. Раптом промінь світла затанцював на вітровому склі вишневого "Москвича". В машині нікого не було. Сама вона стояла на невеличкому майданчику, в який упиралася розколина. Ми так і прикипіли до дороги, Ванжа погасив ліхтарик. Навкруги мертва тиша. Хоча слово "мертва" не дуже пасувало до ситуації, бо в тій тиші відчувалася обжитість. Угорі, немов крізь сито, сіялися зорі. Ми навпомацки зробили кілька кроків, і зорі зникли. Ванжа знову ввімкнув ліхтарик; ми стояли скраю виплавленого в граніті приміщення метра два з половиною заввишки і до тридцяти в діаметрі. Стовп світла, поковзавши по циліндричному приміщенню і висвітивши двоє широких дверей, уткнувсь у вузенькі дверці з таблом: "Бабуган-Яйла" і кнопкою під ним.

— Ліфт, — прошепотів Ванжа і натис на кнопку. Вона одразу ж спалахнула. Вгорі почулося гудіння.

П’ять хвилин мчав нас швидкий підйомник. Потім був вузесенький підземний хід, що впирався у вертикальну шахту, в якій, мов у гнізді,

стояло циліндричне тіло, схоже на цистерну. Відстань між шахтою і оболонкою "цистерни" була до метра. Через плече Ванжі я розгледів отвір у "цистерні", від якого йшов трап до нашої штольні.

— Так от що будило нас ночами! — прошепотів Ванжа.

Це була справді ракета, яка стояла в гранітному гнізді на плато Бабутан-Яйла.

— Ходімо, — сказав він рішуче. І, ніби переконуючи самого себе, додав: — Що, ми марно півдня їздили?

Я завагався, глянув угору шахти. Там мерехтіли зорі.

— Послухай, та незручно. Нас ніхто сюди не кликав.

— А ти кликав на дідів похорон власника вишневого "Москвича"? А він прийшов. Ще й фізію під об’єктив підставив.

Ми опинилися в просторому салоні з десятком крісел, схожих на ті, що стоять в авіалайнерах. У салоні нікого не було. Якусь хвилину озиралися навкруг, а потім Ванжа плюхнувся в м’які обійми крісла; воно заколисалося, як на амортизаторах.

— Хай йому грець, як же ловко! — вдоволено пробурмотів він. — Хоч посидимо в справжній ракеті. Людство вже добрий десяток років користується тим благом, а ми його тільки по телевізору бачимо.

— О, новенькі! — почулося за нашими спинами.

У дверях відсіку стояло двоє.

Від несподіванки ми підхопилися.

— Хто ви, добродії? — запитав чолов’яга з рудою борідкою, на зріст і на вік приблизно такий, як Ванжа.

— Я — Ванжа.

— А моє прізвище Остапенко. Василь Остапенко.

— Скажіть, будь ласка, які у вас професії? — В голосі другого, худорлявого чоловіка з ясними очима, вчувалася повага.

— Я антрополог.

— А я археолог.

— По скільки вам років? — запитав той, що з рудою бородою.

— Мені тридцять два, — відповів Ванжа.

— А мені тридцять, — сказав я, дивуючись, чому це нам, замість поцікавитися, як ми тут опинилися, ставлять анкетні питання.

Чоловіки трохи здивовано переглянулися, і на їхніх обличчях з’явилося співчуття. Авжеж. Вони нам щиро співчували. І поважали нас.

— Ну, гаразд. Розташовуйтесь, — переборовши нарешті збентеження, мовив худорлявий. — Мало не забув... Я — Ігор Даньків, а ось він — Дмитро Безуглий. Космонавти. Отже, почувайтесь як удома.

Поки ми здивовано дивилися один на одного, нічого не розуміючи, вони зникли в отворі того ж відсіку, звідки й вийшли. Товсті двері щільно втислися в люк, за яким була прірва. Ванжа, неначе прокинувся від сну, стрибнув до люка, але ніде не було вже й шпарини.

— Ми в пастці! — заволав він.

Раптом почувся гуркіт, ніби одночасно пролунало тисяча громів. Я відчув, як страшна сила швиргонула мене в крісло і почала тиснути, наче я опинився під пресом. А в голові майнула думка: ми вклепались у страшну халепу; нас мають не за тих, хто ми є насправді. Дзінь!!!

Прийшовши до тями, я помітив над собою обох космонавтів. У світлих очах Данькова і карих Безуглого було занепокоєння.

— Нарешті! — вихопилось у бороданя Безуглого. — Що за розчин тече у ваших капілярах, коли мозок не витримує звичайних перевантажень?

— Людська кров, — почувся голос Ванжі.

Він сидів у кріслі блідий, як мрець.

— Як-то, людська кров?! — здивувався Ігор Даньків. — Гадаєте, коли маєте досконалі оболонки, то ми повіримо, що в їхніх капілярах тече звичайна кров? Не ображайтесь тільки, але ви в нас не перші. Правда, слід зазначити, корпуси ваші, на відміну від попередніх, мають абсолютну схожість із людським тілом, і обличчя наділені індивідуальними рисами. Та це й правильно, бо штамп нівелює особу. Отут колись сиділо десять ваших колег. У всіх однаковісінькі корпуси, костюми, сорочки, краватки, взуття, навіть обличчя. Дивишся — десять близнюків та й годі. А кожен же з них мав власні риси, вік і багато такого, про що неможливо навіть сказати. Врешті-решт той штамп можна вважати знаком непошани до людини... Людина завжди є людиною, навіть коли від неї нічого, крім мозку, й не лишилося.

Раптом я все збагнув. І Ванжа теж, бо, замість звичайної іронії, на його виді промайнула розгубленість. Він поривався встати, але м’які лапи крісла тримали його за плечі.

— Сидіть, сидіть, Ванжо, — спокійно мовив Ігор Даньків. — Ми дамо вам черевики від невагомості — тоді підведетеся.

— Куди ми летимо? — ледь вичавив із себе я.

— Хіба вам не сказали в інституті? — здивувався Дмитро Безуглий. — На Венеру. Ми веземо туди запчастини для кіборгів, даруйте, що при вас вимовив це слово. Мені завше незручно вимовляти його, коли поряд є хтось із ваших. Так, ми веземо на Венеру запчастини е-е... і обладнання для Венеріанського інституту мінеральних ресурсів. Ну й, оскільки з’явилися ви, то й вас — майбутніх співробітників цього інституту.

"Отже, це правда. Кіборги існують. Так ось чому на обличчях космонавтів з’явилися співчуття і повага, коли вони побачили нас у ракеті. Співчуття — тому, що, на їхню думку, ми повмирали ще молодими, а повага — бо ми погодилися вмерти раніше, ніж нас доконала б хвороба, тобто віддали живими свій мозок. Тільки зараз я збагнув смисл слів мого діда: "Затям, Василю, громадянин не тільки життям, а й смертю своєю мусить слугувати суспільству... Хіба можна назвати мерцем людину із штучними руками або ногами чи людину із штучним серцем? Людина живе, поки мислить, навіть коли від неї нічого, крім мозку, й не лишилося".

— Скажіть, чи не знаєте ви Карпа Левковича Остапенка? — запитав я космонавтів. — Вісімдесят шість років, соціолог за фахом.

— Як не знати? — обізвався Даньків. — Карпо Левкович був одним із першої п’ятірки, кого ми перевозили на Венеру. Це вони створили прозорі ковпаки з мікрокліматом і побудували там ВІМР.

— А чи не передавав він кимось із вас листів на Землю або чогось іншого? — поцікавився Ванжа.

— Нами не передавав, — сказав Даньків, — а от наші напарники якісь його доручення виконували. От і цього разу в день відльоту Ткачук, якого я змінив, казав, що має подзвонити внукові Карпа Левковича. Привітати з річницею одруження... Стривайте! — раптом вигукнув космонавт. — Адже ваше прізвище Остапенко! Чи не родич ви йому?

— Так, я його внук.

Даньків умить зів’яв, знічено промовив:

— Ткачук до вас, звісно, не додзвонився? Адже ви вже були в інституті.

"В інституті?.."

— Ні, я був дома. Він додзвонився.

— Як-то вдома?! — здивувався Безуглий, що досі мовчки слухав. — Хіба кіборги, даруйте, хіба такі добродії, як ви, можуть уже вертатися додому?

— Ми не кіборги. Ми такі ж люди, як і ви, — промовив Ванжа.

Космонавти скам’яніло дивилися на нас. У Безуглого від здивування ніби видовжилась борідка. Нарешті він ступив до Ванжі і розстебнув сорочку; під нею здіймалися волохаті груди.

— Ой! —зойкнув Ванжа. —Що ви робите?! Боляче!

— Як ви тут опинилися, дідько б вас узяв! — прогуркотів Безуглий. В його очах спалахнули блискавки.

— Хто ви? — Від запитання Ігоря Данькова стало зимно, ніби в салон напустили космічного холоду.

Якийсь час ми і космонавти мовчки дивилися одне на одного: вони — суворо, сторожко, ми — винувато, як школярі. Першим заговорив Ванжа:

— Хто ми, ви вже знаєте. А потрапили сюди, мабуть, тим же шляхом, що й ви... — і колега розповів космонавтам про всі наші пригоди.

Господарі, набурмосившись, дивилися на нас із невірою.

— Ет, усього не передбачиш... — Безуглий скуб кінчик бороди.

— А хто отой представник інституту, за яким ми гналися? — вихопилося в мене.

На обличчях космонавтів майнула нерішучість. Дмитро Безуглий навіть перестав скубти бороду. Він запитливо подивився на Данькова.

— А-а... все одно ви багато знаєте, — промовив бородань. — Отой товариш колись був академіком Білозерським. Це він довів, що мозок — рідкокристалічна структура, і винайшов речовину, яка могла безкінечно стимулювати рідкокристалічний стан мозку. Йому було 92, коли лікарі визнали в нього рак шлунка. І тоді його асистенти, до речі, одним із них був також професор Чорненко, виконуючи заповіт свого шефа, ампутували його мозок і помістили в ту поживну речовину. А в інституті біоніки на той час винайшли корпус, який моделював функції людського тіла і якому потрібні були лише команди мозку. Тобто корпус той на зір і на слух приймав навколишнє середовище і передавав інформацію на мозок, після чого подавав корпусові-роботові команди, що робити. Так виник перший кіборг. З часом при Інституті біоніки виник експериментальний цех по створенню корпусів для кіборгів. Корпуси кіборгів поступово вдосконалювались,, аж поки не набрали такого вигляду, що їх нічим не відрізниш від звичайної людини. Ми теж,

побачивши вас уперше, помилилися. Тим більше, перед самою вашою появою дзвонив Білозерський. Казав, що реєструє двох кіборгів, яких він привіз, і що вони скоро піднімуться на борт…

— Яка ж усе-таки роль Білозерського? Він що, був посередником між інститутом і смертниками? — запитав Ванжа.

Його запитання, либонь, космонавти сприйняли як не дуже тактовне.

— Академік пропонував трепанацію тільки своїм найближчим друзям, жити яким лишалися лічені дні, — відповів Даньків. — Він демонстрував їм своє штучне тіло.

І тут я пригадав, що, перебираючи дідів архів, натрапив на цілу пачку листів від М. І. Білозерського. Тоді вони мене не цікавили, і я навіть не розв’язав їх.

Раптом Ванжа спитав, чи можна тут щось поїсти. За чверть години ми жадібно поглинали бутерброди й ковтали прохолодний полуничний напій.

— От що, хлопці, — сказав Дмитро Безуглий, коли ми повиловлювали з повітря всі бутерброди і фляжки з напоєм, — нам нічого іншого не лишається, як прокатати вас до Венери й назад. На Землі вже про вас здають. Це їхнє рішення. Від вас же вимагається держати язик за зубами.

Ми запевнили, що будемо мовчати.

…Кілька тижнів спливло в моторошному чеканні. Я прагнув і боявся зустрічі з дідом. У мене було таке відчуття, ніби я лечу на той світ, адже там працювали люди, які давно вмерли. Та й сама Венера — голубий небесний діамант, що ранковими присмерками чарує око! Коли ми були

на розкопках у Криму, я завжди намагався спати просто неба, щоб, прокинувшись на світанку, милуватися її чарівним блиском. І от ми наближаємось до цієї зірки з неймовірною швидкістю... Космонавти кажуть, що Венера має дуже щільну вуглецевокислу атмосферу з великим тиском і температурою до 300°С.

У салоні пролунав голос Ігоря Данькова:

— Василю, Миколо, приготуйтеся! Вмикаємо гальма!

Гальмування тривало, мабуть, хвилин сорок. Ми були голодні і вкрай змучені. Раптом спалахнув екран. З його глибини мчала золота куля: обертаючись, швидко збільшувалась; темнішала. Куля затулила весь екран, на ній уже вимальовувалися темні рухомі плями.

— Увага, екскурсанти! — почувся голос Безуглого. — Через кілька хвилин входимо у венеріанську атмосферу. Не ловіть гав, на Землі такого не побачите!

Зверху на екрані спалахнуло табло "240°К". Ракету, що поволі входила в атмосферні шари, раптом трусонуло. Раз, другий, третій, і вже не переставало трусити, як автобус на вибоїстій дорозі. На екрані вирує сіре шумовиння хмар. Поряд із показником температури — 320сК — з’явилося нове табло: "Швидкість вітру 100 м/сек".

— Ой леле! — вигукнув Ванжа. — На Землі при найлютішому циклоні швидкість вітру ледь сягає 70 метрів на секунду!

Сірі хмари поступово змінювалися важкими чорними, подекуди ніби притрушеними золотим пилом. І, здавалося, що то котяться не хмари, а велетенські валуни. Та ось з екрана зникли хмари, температурне табло відбило 440°К. Ось уже 500, 550, 553°К! Це ж десь 280°С! І тиск. Страшенний, у вісімнадцять атмосфер! Умить ракету перестало трусити.

— Та ми ж уже на Венері! — весело вигукнув Ванжа.

На екрані суха венеріанська поверхня. Ми — на дні гігантської піали, на яку то набігає чорна тінь — і тоді смеркає, то раптом розвиднюється — і стає сонячно, як липневого дня на Україні. До ракети наближалося щось блискуче, циліндричне. Ми позіскакували з місць і прикипіли поглядами до екрана.

— Не лякайтесь, — заспокійливо всміхнувся Безуглий. Вони з Даньковим щойно увійшли до салону. — Це по нас "термос" прислали.

Циліндр, а певніше, гофрована труба з десятком коліс по обидва боки, наблизився до ракети і герметично присмоктався. Двері відчинились, і в них з’явився чоловік у блискучому склометалевому одязі. Він мовчки дивився на мене. Це був мій дід, Карно Левкович Остапенко, я відчував це підсвідомо. Чоловік ступив крок і раптом попрямував до мене. Я теж рвонувся назустріч і опинився в міцних обіймах. Ми простояли так, либонь, з добру хвилину, причому я відчував, що чоловікові нічого не варто мене роздушити, така страшна сила відчувалася в його синтетичних м’язах. А на обличчі все та ж ввічлива усмішка, знайома з похоронних фотографій.

— Думав, шибенику, не побачу тебе більше! — Дід Карпо відіпхнув мене і почав обмацувати поглядом мій наполоханий вид. — Ну, ну, вже слід би й прийти до тями. — Він поцокав суглобами пальців себе по голові. — Головне — зміст! А до форми можна звикнути будь-якої. Ти ж не дивувався, коли я одягав новий костюм? — у нього був гарно поставлений голос, як у диктора телебачення. — О-о! Та тут і Микола! А чого ж ви, харони, не сповістили, що Василь не сам? — докірливо мовив він космонавтам. — З вами ж завзятий антрополог Ванжа. Не крийся тільки, хлопче, мабуть, шкодуєш, що не заміряв параметрів мого черепа?

Нарешті термос-автобус покотив тріщинуватою венеріанською поверхнею. Коли ми вже були далеченько від ракети, я здивовано відзначив, що зараз ракета знаходиться на горі, а ми — весь час на дні велетенської чорної піали. На моє здивування старий сказав:

— Венеру ще називають планетою міражів. Тут вуглецевокисла атмосфера так заломлює світло, що горизонт мав вигляд країв чашки. І де б ти не був, завжди здаватиметься, що стоїш у центрі тієї чашки. Колись і на Землі було так.

Зовні лютувала вічна буря. Вітер із шаленою силою жбурляв на "термос" пилюку, яку одразу ж і злизував. Мені весь час здавалося, що нас от-от перекине. Та колеса автобуса, мабуть, було зроблено із надважкого матеріалу, бо він спокійнісінько повз далі. Раптом нас почало підкидати, хоч поверхня й стелилася рівна. З’явилося безліч нових тріщин; буря видувала з них гази й частки порід.

— Почалося виверження вулкана, — пояснив Безуглий, хапаючись за перила.

Стало темно, ніби хтось закіптюжив сажею ілюмінатори. "Термос" так підкидало, що ми гупали головами об м’яку стелю... Трусило нами так, може, з півгодини. Нарешті у вікна хлюпнуло денним світлом. Нас більше не підкидало. "Термос" котив бетонованим плацом.

— Приїхали, — сказав дід. Хоч слово "дід" стало для мене чисто умовним, бо мій старий мав вигляд сорокалітнього чоловіка.

Ззаду циліндра-термоса розчинилися двері, і ми опинилися у велетенському, на півгектара, парнику, по краях якого росли кактуси. Атмосфера хоч і здавалася нормальною, все ж у ній вчувалися домішки якихось газів. Я ладен був тоді заприсягтися, що то смердить оцтова кислота.

Старий попрямував до єдиного тут двоповерхового будинку, складеного з пластикових блоків. Ми — за ним.

— Поглянь! — штовхнув мене Микола.

Я й сам уже бачив на зеленому тлі будинку неонові світло-фіолетові літери: "ГОТЕЛЬ". Поряд стояв чорний обеліск, зроблений, мабуть, із венеріанського базальту. На ньому золотом горіли якісь літери.

"ЯРОШЕНКО СПИРИДОН МАКСИМОВИЧ. ТРАГІЧНО ЗАГИНУВ ПІД ЧАС КОЛОНІЗАЦІЇ ВЕНЕРИ", — прочитав я, коли ми підійшли ближче.

— Я тобі писав про це, — промовив старий. — В аварію попав. На цьому ж місці. Заганяв у грунт залізобетонні палі, на яких тепер тримається наш акваріум. Тоді саме почав діяти вулкан, і під електробабою рухнула поверхня. Спиридона Максимовича придавило кількатонною бабою... З тих пір загинуло ще двоє наших. Ми поставили в тих місцях обеліски.

— А де зараз професор Чорненко? — запитав Ванжа.

— О, він працює на буровій! На самому венеріанському полюсі.

Дід якийсь час затримав погляд на мені. І, хоч у його штучних очах не було й краплини думки, я знав, про що він думав. "Як бачиш, внуче, ми не "старі гальма".